

Dannäshandskriften

1. Inledning

I samband med den inventering som företogs i Dannäs kyrkoarkiv vintern 1983–84, kom jag att uppmärksamma förekomsten av den handskrift, som finns förtecknad i inventariet och som förvaras i Vadstena Landsarkiv. Eftersom jag innehade tjänsten som kyrkoadjunkt med placeringsort Dannäs, föll det sig naturligt för mig att något närmare se på den nämnda handskriften (DH). Här är inte platsen för en uttömmande undersökning, vare sig textmässigt eller musikaliskt, av det föreliggande handskriftsmaterialet, men eftersom det på ett intressant sätt speglar utvecklingen i svenskt gudstjänstliv under ett avgörande tidsavsnitt, ville jag redan på detta stadium göra DH:s förekomst mera känd för en vidare krets. Ännu ej publicerad föreligger såväl en edition av DH:s textunderlägg som en innehållsförteckning över detsamma av mig.

Vid undersökningen av textunderlägget har jämförelser kunnat göras direkt med Liber Cantus Upsalensis (LCU), Liber Cantus Wexionensis (LCW), Graduale Arosiense (GrAr), Breviarium Lincopense (BrLi), Hög- och Bjuråkerhandskrifterna (Hg och Bj), Messan på Swensko 1557, Laurentii Petri De Officiis (LP) och Then Svenska Psalmboken 1562 och 1697. Det finns emellertid en mängd annat jämförelsematerial.¹

¹ Se a) Adell 6, 8, 93: Handskrifter från Skara, Bygdeå, Rappe och Rumsquilla, böcker från Aspö, Tunhem och Linderås, LCU och LCW.

b) Edwall Tidegården 27,1 II 103 ff. Stiftsvis; Uppsala: musikhs nr 1, Psalterium 1510, Bj, Hg, Ordo canendi in templo, S 108, Ösmohs, Österlövstahs, LCU, T 145, S 115, Orsahs; Linköping: Ö. Enebyhs, Hulth, Vadstenahs, Hässlebyhs, Rogslösa, Sörbyhs, Tun-

För framställningen nedan gäller att hänvisning till DH sker genom angivande av pagina(blad-)nummer recto (r) och verso (v). Psaltarpsalmernas numrering följer indelningen i Vulgata, psalmodi betecknar en svit av psaltarpsalmer och nocturn en grupp av läsningar i Matutinen.

Själva DH återfinns i Vadstena Landsarkiv under Dannäs kyrkoarkiv P IV i kapsel. Den är nedlagd i en skinnpärm, ursprungligen uppenbarligen hörande till en annan volym. Av pergamentsomslaget har den främre delen bevarats och liksom bladen paginerats med blyerts, förmodligen vid inlevererandet till landsarkivet. Pagineringen löper sålunda från 1 till 101, eftersom DH:s corpus består av 100 blad. Häftningen fördelar sig sålunda: pag. 2–5 utgör två vikta ark, 6–7 ett ark, 8–15 fyra ark, 16–23 fyra ark, 24–29 tre ark, 30–33 två ark, 34–39 fem ark (under förutsättning att tre blad saknas, vilket

hemsboken, Arvikaantifonalet, Henricus Thomashs, Bellanderhs; Växjö: Dannäshs, LCW, Gnosjöhs; Kalmar: Kalmarhs, Musikhs Be 30; Västerås: Arbogaantifonalet, Näsantifonalet; Strängnäs: Aspöboken, Toreunds boken; Åbo: Tammelaantifonariet, Arttilaantifonariet, Urdialaboken.

c) Kroon Ordinarium 86 ff. Bj, Hg, LCU, S 110, T 146. Een liten songbook 1553–1557. Een liten songbook 1553–1577. Een liten songbook 1553–1570, Hässlebyhs, T 228, T 227, nr 34, T 230, Rumskillahs, Madesjö (o1530)–1617, Musikhs Kungl. Musikaliska akad. bibl. Stohlm, B-e 30, Madesjö (o1530)–o 1700. Een liten songbook 1553–1573, nr 2, nr 3, nr 6, nr 5, Bibliotheca wermelandica II fol. bd I, Messbok nr 2, Mosjöhs, Transtrandshs, Dannäshs, LCU, Musikhs A I–C XII Helsingfors, Musikhs C III 19 Helsingfors, Musikhs nr 5 Skara, Liber ecclesiae temmelensis, Musikhs Cö V 32 Helsingfors, Koralsp Sthlm 1697.

vidimeras av vattenstämpels förekomst på de olika arken; av ett blad återstår endast ryggdelen närmast häftningen), 40–45 tre ark, 46–53 fyra ark, 54–61 fyra ark, 62–69 fyra ark, 70–75 tre ark, 76–83 fyra ark, 84–91 fyra ark, 92–97 tre ark och 98–101 två ark (det sista häftet är lagat och nyhäftat). Mitt på arken finns en vattenstämpel, som utvisar att papperet tillverats i Frankfurt an der Oder någon gång mellan 1574 och 1578. Det framställer ett vapen som bär en tupp och kröns av versalerna FADO.² Versaldelen återfinns på 22 blad och vapendelen på 27 blad.

2. Forskningsläget

I samband med en artikel om Nic. Linnaei släktanteckningar berör Gotthard Virdestam DH.³ Trots att DH funnits upptagen i äldre inventarier, menar sig Virdestam ha ”funnit en handskriften latinsk mässbok från slutet av 1500-talet”. Utifrån anteckningarna i DH 1v drar Virdestam långtgående slutsatser. Boken har tillhört Ambjörn Lindelius, som var farmors farbror till bröderna Nicolaus Linnaeus och Carl von Linné. Denne Ambjörn skulle länge tvekat om vilket efternamn han skulle välja: Johannes efter fadern, vars gravsten ännu står rest på Dannäs kyrkogård, Boderus efter Boda, dvs. Jonsboda ett gårdsnamn eller Danaeus efter socknen Dannäs. Till yttermera visso skulle Ambjörn ha inköpt DH av en Smålandsstudent Michael Jonae. Ambjörns farfar var sonsonens namne och be-

bodde Linnegården i Dannäs, därav släktnamnet Linnaeus och von Linné. Ambjörn d. y. identifieras med sedermera kh:n i Långaryd 1646–84 vilken tidigare varit rektor vid Jönköpings skola och kh. i Barnarp samt teol. lektor i Växjö och kh. i Öjaby.⁴

Sigurd Kroon lyfter fram DH:s tre kyrialen/ordinaria missae i jämförelse med andra efterreformatoriska källor i sitt arbete *Ordinarium missae*.⁵ Här knyter Kroon an till Virdestam. Kroon är försiktigare i uttalandet om DH:s väg från Michael Jonae till Ambjörn eller Ambernius; handskriften ”förvärvades” 1615 av den senare från den förre. Ambernus vore detta år endast skolpojke eller gymnasist, och eftersom skolstaden för blivande präster från västra Småland var Växjö, bör han ha använt handskriften som lärobok i sång vid Växjö skola eller gymnasium. Dock säger Kroon, att denna skolgång ej är möjlig att verifiera, då elevmatriklar för Växjö börjar först 1651. I likhet med herdaminnet upplyser Kroon om att Ambernus Johannis 1625 immatrikulerades i Uppsala. Kroon fastställer inte proveniensen för DH, beräknar dess tillkomsttid till (o. 1530)–1615 och anger dess användningsort som Växjö skola eller gymnasium (?), Växjö stift. Petrus Johannis identifieras med den Boderus som blev fil. kand. i Uppsala 1643 och promoverades 1646 och Michael Jonae Smolandus identifieras med en annars okänd prästman vilken som kh. innehade 1/3 av gället Bringetofta och avled 1650.⁶ De båda senare namnen finns även de antecknade i DH.

DH har också uppmärksamrats av Pehr Edwall i licentiatavhandlingen ”Tidegården i den svenska kyrkan under 1500- och 1600-talen”.⁷ För Edwall står Jul-, Påsk- och Pingstdagens officier i centrum; i presentationen av de berörda källorna ansluter han sig till Kroon i allt vad gäller

² Briquet *Les Filigranes* I 96 f nr 1167–1168 med motsvarande nummer i del III. Tillverkningen i Frankfurt an der Oder pågick under stadens ledning 1539–1600, därefter i privat ägo. Papperskvarnen sysselsatte sex arbetare och producerade 50 kilo papper dagligen. Vattenstämpel nr 1167 är krönt endast med versalerna FAD, men har avslutande kulor vid vapensköldens spets. Vattenstämpel nr 1168 har samtliga versaler FADO utskrivna, men kulorna saknas. Den aktuella vattenstämpeln torde därför ligga i tiden de nämnda emellan.

³ Virdestam *Stenbrohult* 79.

⁴ VHM V 93 f.

⁵ Kroon *Ordinarium* 138 f.

⁶ *Ibm* 139 n4, VHM VI 95.

⁷ Edwall *Tidegården* 27, I II 120.

DH. Dock daterar Edwall DH till början av 1600-talet, 1610. Innehållsbeskrivningen är emellertid lite väl yvig och övergripande. Så glömmar Edwall t. ex. att nämna att DH innehåller *Victimae paschali* etc. Endast Påsk- och Pingstufficiet från DH invägs i Edwalls undersökning,⁸ Julufficiet utelämnas helt,⁹ trots att undersökningen omfattar även denna dag och DH inrymmer densamma. Vad gäller Pingstufficiet¹⁰ anges felaktigt att DH skulle sakna *Matutinens Invitorium* och *Venite*; dessa återfinns emellertid i DH 62v.

Ingen av de tidigare undersökningarna har uppmärksammat DH filigranologiskt.

3. Illuminativt material

Det äldsta omnämmandet av DH återfinns i en odaterad inventarieförteckning till Dannäs kyrka.¹¹ Inventarieförteckningen ingår i en volym som även omfattar ministerial- och räkenskapsbok. Dess inköp är daterat till den 1 september 1678. Den har börjat föras av Gabriel Bohlm, som var pastor (och förmodligen menas därmed kh.) i Dannäs 1673–92.¹² I inventarieförteckningen har Gabriel Bohlm gjort anteckningen "Een skrifven gambal Sångbook".

I samband med den visitation, som växjöbiskopen Olof Osander (1749–87) företog i Dannäs 1759, har ytterligare en bevarad inventarieförteckning uppgjorts.¹³ Km. Magnus Svanbeck (1742–88) noterar då, uppenbarligen i avskrift, "Een skrefen gambal Sångbok".

En utförligare beskrivning ger km. Johan Elof Lagergren (1830–35) i sitt inventarium, upprättat den 31 juli 1833.¹⁴ Under rubriken "Böcker, In Quarto" står att läsa: "22. En skrifven Sångbok med Choral-Noter, utan Titelblad och defec-

ter, innehållande 100 blad och bunden i pergamentsband hvilket är bristfälligt. Blott några få Sånger äro Svenska, men i öfvrigt är allt på latin, hvilket utvisar att boken är, om icke från Catholska tiden, åtminstone skrifven före 1571, då Latinska Sången blev afskaffad på Landsbygden. Å inre sidan af första pärmen står: Possessor hujus libri sum ego Ambernus Johannis Anno Domini 1615. Äfven finns Choralnoter med en uråldrig skrift på det pergament, som blifvit begagnat till Permar. Är högst sällsynt och bör väl förvaras. —"

I den inventarieförteckning som upprättades i samband med arkivöverlämnandet till km. Lenart Jonsson 1953 antecknades: "Handskriften koral (mäss-)bok, 1600-tal, i landsarkivet".¹⁵

4. Allmänna iakttagelser

Av det pergament som Lagergren antyder avsluta DH, återstår idag endast den främre delen. Handskriften har blivit inlagd i ett skimband som på framsidan uppvisar ett bladkranskrönt dubbel-C. Uppenbarligen har några blad fallit ur volymen och inte återställts. Sålunda finns textbrott mellan 23v och 24r, 29v och 30r, 70v och 71r, 98v och 99r samt 99v och 100r. Några av sidorna är skadade. Det gäller 9r och v samt 10r och v. Kopisten/kopisterna har inte fullföljt sitt arbete. Blanka sidor återfinns: 7v, 33v, 34r, 35v, 36r, 43v, 44r, 87v, 97r och 100v. Sidor med notlinjer utan noter och textunderlägg är: 28r och v, 41v, 42r och v, 43r, 71r och v, 85r och 100v. Sidor där noterna utskrivits men där textunderlägget saknas är 41r, 67v, 87r, 94v, 95r och v samt 96r. Att arbetet ej fullföljts framgår också av detta förhållande: 41r har noter men endast anfang L, 67v har noter men endast anfang T, 85r har noter men endast anfang R, 87r har noter men endast orden "Illas" och "In", 94 v och 96 r har noter men endast en mycket ofullständig textutskrift. Notskriften består ge-

⁸ Ibm 27,2 III.

⁹ Ibm 27,3 III.

¹⁰ Ibm 27,2 III.

¹¹ Dannäs kyrkoarkiv C 1.

¹² VHM V under Västbo kontrakt, Bolmsö pastorat.

¹³ Dannäs kyrkoarkiv N III 1.

¹⁴ Ibm L I a 4.

¹⁵ Ibm N III 5.

nomgående av kvadratnotskrift på fyra linjer. Undantag härifrån utgör avsnittet 88r till 96v som har ett slags kvadratnotskrift påminnande om det som möter i 1697 års koralpsalmbok anbringad på fem linjer. Men även här uppträder det fyrlinjiga systemet på 93v och 94r. Dessutom återkommer den ofyllda kvadratnotskriften i avsnittet 98r till 100r i angivandet av melodin till psalmer och cantica medelst punctum.

Förutom Lagergrens namn på 1v förekommer, som ovan nämnts, i volymen tre namn. "På pärmens insida" 1v återfinns Michael Jonae Smolandus, Ambernus Johannis samt ytterligare en Johannis vars förnamn är oläsligt. Amberni Johannis namn återkommer på 55r och 97v — här uppenbarligen skrivet med en annan stil. På 80v återfinns också namnet Petrus Johannis. Figurer som torde tolkas som bomärken återfinns på 1v — tydligen i sammanhang med namnet Ambernus Johannis — och på 90v två mer klumpigt anbringade bomärken.

Två årtal kan läsas på 1v, dels 1615 i samband med Ambernus Johannis, dels 1640 i samband med den andre Johannis som dessutom har en närmare bestämning till sitt namn: Danaeus.

DH är trespråkig. Genomgående används latin, men på 1v återfinns även fem ord på grekiska. "Några få Sånger är Svenska", konstaterade redan Lagergren. De svenska sångerna är inte samlade utan återfinns utspridda i det övriga materialet. Det rör sig om tre kyrialen, en samling Benedicamus, ett Te Deum, fyra sekvenser, ett rimmat Nicenum, några begravningssånger — av vilka "I träk och sand" är mest framträdande — och en samling av reformatoriska kyrkovisor om fjorton sånger, samt ett korrupt textslut på 71r.

Om identifieringen av namnen har ovan talats. Huruvida de namngivna personerna varit präster i Dannäs under någon period går f. n. inte att utröna. Ett ortografiskt jämförande studium omöjliggörs därav, att kyrkoarkivaliernas ålder inte är tillräckligt hög. Handlingar som i övrigt skulle kunna ge ledtrådar, är Västbo kontraktsarkiv, vilket inte redovisar några handlingar från

1600- eller 1700-talen. När det gäller Växjö domkapitels arkiv har protokollen och de s. k. akterna sina begynnelseår 1650 resp. 1651.¹⁶

5. Omfattning

Materialet i DH består huvudsakligen av partier till tidegärdens sång. Kopistens/kopisternas förlaga synes i enlighet med medeltida breviariepraxis haft som intention att fördela materialet i en vinter- och en sommardel, båda avslutas sålunda med delar av brevariets ordinarium, gradualeavsnitt och kyriale. Därutöver har också mera reformatoriskt präglade delar tillkommit. Det går att analysera fram följande struktur: I. Inledning med Te Deum på latin och svenska samt avsnitt hörande till Completoret. II. Vinterdelen omfattande dels en hymnavdelning, dels brevariets de temporeavsnitt till de fyra Adventsöndagarna, Julafton och Juldagen. III. En ordinarie del omfattande Venite, julsekvens och kyriale "de apostolis". IV. Fortsättningen av vinterdelen med 2 S. e. Trettd. och kyndelsmässodagen. Denna fortsättning är ofullständig. Noteras kan, att en de sanctisdal här uppträder i de temporematerialet. V. Sommardelen med de temporeavsnitt till Septuagesima, Sexagesima, Fastlagssöndagen och därefter 2 S. i Fastan t. o. m. 1 S. e. Tref. Därefter följer 1:a augustisöndagen, 1–3 septembersöndagarna och 16 S. e. Tref. VI. En ordinarie del omfattande Venite, kyriale paschalis, påsksekvens, Benedicamus-samling, orubricerat kyriale, pingstsekvens, himmelsfärdssekvens. VII. En reformatorisk sångsamling omfattande dels sånger som är ordnade kateketiskt, dels ett rimmat Nicenum vilket avbryts av förmodligen 15. S. e. Tref., dels också en samling begravningssånger. VIII. Fortsättningen av sommardelen med de sanctisdal till Andreasdagen (vilken annars brukar inleda vinterdelen) och de temporedelar till förmodligen

¹⁶ Brevsvar i ärendet från Vadstena Landsarkiv 1984-07-04.

1:a novembersöndagen samt 21 och 22 S:a e. Tref.

När det gäller DH:s de tempore- och de sanctisavsnitt finns fyra av de medeltida åtta tidebö-
nerna representerade, nämligen Vesper, Comple-
torium, Matutin och Laudes. Materialet här
utgörs av antifoner till psalmer/psalmodier och
cantica, vidare invitorier och dessutom re-
sponsoria prolixa med responsum, repetitio och
versus klart markerade. I textunderlaggets
kommentar anges dessutom genom marginalan-
teckningar begynnelseord och/eller nummer till
hymni, versiculi, capituli och psalmi.

6. Komparativt material

Den jämförelse som är utförd i den ovan nämnda,
ej publicerade, editionen av DH:s text med BrLi
visar långtgående överensstämmelser. De i ögo-
nenfallande skillnaderna är följande. DH har en-
dast sådant material som representerar sön- och
helgdagar de tempore (Kyndelmässodagen och
Andreasdagen tycks närmast vara ett undantag,
såvida inte en större och senare del de sanctis
gått förlorad). BrLi upptar däremot ett mera
fullständigt material till breviarier enligt medelti-
da tradition. Vad gäller de månadsanknutna sön-
dagarna kan DH inte heller uppvisa samma full-
ständighet som BrLi. De Historiae som finns
representerade i DH utgörs av Regum, Sapientiae
och Iob. Magnificatantifonen Adonai på
3:e septembersöndagen utgör enligt BrLi re-
sponsum till Historia Iudith. Laurentius Petri
placeras Adonai i LP på 17 S. e. Tref. Till skill-
nad från BrLi representerar DH endast fyra tide-
böner för de angivna dagarna, något som ligger i
linje med Laurentii Petri liturgiska reform så som
den fått nedslag i LP¹⁷ och Kyrkoordningen
1571.¹⁸ Ännu en viktig skillnad i förhållande till
BrLi finns. Det är versus. I ett flertal fall kan DH
här i responsoria prolixa uppvisa särstoff. DH

tycks alltså stå i en tradition som är besläktad
med Linköpingsstiftets, men som ändå utgör en
egen genre; kanske representerar DH ko-
pieringen av ett reformerat Breviarium Wexio-
nense.

De fyra sekvenserna finns även i t. ex. Manu-
ale Upsalense Novum och Missale Strengense.¹⁹
De återfinns även i GrAr och melodierna över-
ensstämmer med mycket små skillnader helt
med de som anges i DH. Grates nunc omnes och
Victimae paschali finns i svensk version i Een li-
ten Songbok och psalmboken 1576, de anvisas
för julen respektive påsken av Laurentius Petri i
Vadstena Artiklar 1552, LP och KO. Rex Omni-
potens och Sancti Spiritus assit anvisas i LP för
Kr. Himfd. respektive Pingstdagen.²⁰ Dessutom
finns jul-, påsk- och pingstsekvenserna i Hg och
Bj, LCU och LCW. Meloditraktionen för samtliga
överensstämmer sinsemellan och ligger fast.

Melodierna i DH till de tre kyrialena och Be-
nedicamusserien återfinns så gott som utan någ-
ra avvikelser i Hg och Bj. Dessutom uppvisar
DH vad gäller kyrialena överensstämmelse i me-
lodierna i förhållande till LCU och LCW. Den
mest direkta överensstämmelsen härvidlag tor-
de gälla LCW så att DH:s "De Apostolis Ky-
rieleison" motsvarar LCW:s "Kyrie die S. Joh.
Bapt.", DH:s "Kyrie Paschalis" motsvarar
LCW:s "Kyrie Paschale" och DH:s orubricerade
kyriale motsvarar LCW:s "Kyrie Pentecostes".

Melodin till DH:s svenska Te Deum överens-
stämmer också med Hg och Bj, liksom med
LCW. Den framträdande svenska begravnings-
sångens melodi överensstämmer med både LCU
och LCW. Den rimmade tron (som också kallas
credopsalmen eller then evangeliska credo)
överensstämmer i melodin med Hg.

Det är självfallet enklare att jämföra DH med
LCU och LCW än med LP. Uppläggningsen i de
båda förra är densamma som i DH. När det gäller
de avsnitt i breviarier som DH upptar, är LP

¹⁷ LP 21.

¹⁸ KO 103 ff.

¹⁹ Serenius XIII – XIV.

²⁰ *Ibm.*

förhållandevis fullständig och svepande. De intentioner som finns i LP liksom i KO /Ordning medh Kyrkesong/ får dock i stort anses vara förverkligade även i DH. Några viktiga skillnader föreligger dock även här. För Matutinen anvisar Laurentius Petri endast en nocturn med tre psalmer och tre lectioner.²¹ På i varje fall två dagar frångår DH denna reformatoriska princip. Det gäller Juldagen som har tre nocturner, uppenbarligen med sju lectioner (det kan emellertid tänkas att ett blad i DH saknas här, så att DH har haft en fullständig serie om nio lectioner i anslutning till medeltida tradition). Det gäller också den första augustisöndagen, där DH har åtta responsoria och förutsätter alltså lika många lectioner. Det är emellertid tydligt att ett eller flera blad saknas här, varför det troliga är, att det också i detta fall har funnits nio lectioner. Laurentius Petri uppskattar inte någon skillnad i den liturgiska utformningen av kyrkorum och gudstjänst mellan fastan och passionstiden å den ena sidan och resten av kyrkoåret å den andra.²² DH är emellertid konservativ på den punkten och noterar till 5 S. i Fastan "non dicatur Gloria Patri". Laurentii Petri strävan att göra alla dagar lika drabbar även själva Påskdagen. Han önskar inleda den andra vespem med "Deus in adiutorium".²³ DH däremot bevarar det medeltida bruket att här börja tidebönen med ett Kyrie. Liksom BrLi räknar söndagarna efter Pingst i dubbla serier, dels månadsanknutna — närmast med tanke på matutins lectioner och deras historiae —, dels post Trinitatis, så gör också DH. Hos Laurentius Petri får de månadsanknutna söndagarna en undanskymd plats i kommentarerna i LP, medan alla rubrikerna räknar post Trinitatis.

Förhållandet mellan DH och LCU/LCW är mindre komplicerat. De båda senare innehåller de temporematerial som är inklusivt för DH, dock med vissa skillnader. LCU upptar Jul-

Påsk- och Pingstdagens officier, LCW endast de båda förra. I förhållande till DH föreligger följande skillnader. Juldagen har i DH sju tydliga lectioner och tre nocturner, LCU/LCW har endast fyra lectioner och en nocturn. De responsoria prolixa som anges i LCU/LCW till lection II och III återfinns inte i DH, som här upptar andra och flera responsoria, vilka återfinns i BrLi om än i annan ordningsföljd. I Påskdagens Laudes uppvisar LCU/LCW följande psalmodi: 109, 110, 111, 112 och 115. I Pingstdagens Laudes uppvisar LCU denna psalmodi: 109, 110, 111, 112, 129. I båda dessa fall har DH en helt annan psalmodi, som ansluter till söndagslaudes enligt psalteriet i BrLi, nämligen: 92, 99, 62, Benedicite och 148. Ytterligare en liten skillnad föreligger mellan DH och LCU. Det gäller den sista psalmen i psalmodin i Pingstdagens Matutin. Här anger DH 103 och LCU 33.

När det gäller den reformatoriska sångsamlingen återfinns i DH inga helt utskrivna sånger, endast den första versen till respektive sång. Den kateketiska uppläggningsen är helt klar och överensstämmer med traditionen i de svenska psalmböckerna under 1500- och 1600-talen. Uppläggningsen möter redan i 1562 års psalmbok, där de båda första rubrikerna lyder: "Catechismus författat i songer" och "Någhra Davidz Psalmer".²⁴ Denna rubriksättning kodifieras i 1697 års koralpsalmbok. Av de fjorton reformatoriska kyrkovisorna återfinns de tolv första i den förstnämnda psalmboken och samtliga i den sistnämnda. Möjligen kan här sättas ett frågetecken för den andra sången i DH "Gudh fader uthi himmelrik sin hellga villia", som är mycket otydligt skrivet och inte med säkerhet låter sig identifieras i någondera psalmboken. Detta förhållande ger emellertid ett preliminärt postquem och antequem för DH. Efter 1562 men före 1697 har DH tillkommit. Den filigranologiska undersökningen har dock redan säkerställt postquem till 1574 – 78.

²¹ LP 33, KO 104.

²² LP 23, KO 106, 113 ff.

²³ LP 83.

²⁴ Malmgren Fyra, faks. pag. IIII – XVI.

7. Datering, kopister, ägare och proveniens

Redan Lagergren gjorde ett försök till datering av DH. Han sätter 1571 som antequem och meddelar att detta år avskaffades latinet. Vad han tänker på är den passus i KO /Om Herrans Natward/, där det heter: "På Landzbygdene må wäl Messan altijdh och allsammans hållas på Swensko".²⁵ Hade Lagergren också läst fortsättningen och studerat DH mer ingående, hade han kommit till annat resultat. KO medger att latinet används, "såwäl j Mesonne som j andre Tijdher". Att så även var fallet – också efter 1571 – konstaterar Adell, då han efter en jämförelse av Venite i LCU/LCW, Hg och Bj summerar att förekomsten av desamma förutsatte sjungen matutin också i landskyrkor ännu under 1600-talet.²⁶ Att den verkligen förrättades på latin åtminstone vid domkyrkan framgår med all önskvärd tydlighet av LCU/LCW. Lagergrens datering ändrades också i senare inventarieförteckningar, där det allmänna omdömet "1600-tal" förekommer om DH, vilket visats ovan. I avsnittet om forskningsläget redogjordes också för flera dateringsförsök; slutet av 1500-talet, (o. 1530–)1615, början av 1600-talet–1610. En närmare datering av DH:s tillkomst är dock möjlig. Redan har sagts att 1574–78 är ett säkert postquem. Det kapitel i KO som behandlar tidegärdssången /Ordning medh Kyrkesong/ anger just de ramar inom vilka DH i stort håller sig. Samtidigt är detta kapitel i KO inte mer detaljerat än att den anslutning till medeltida tradition som finns i DH bör vara rimlig. Året 1571 torde således snarare ligga närmare terminus postquem än antequem för DH, vilket bekräftas filigranologiskt. År 1623 förelåg Liber Cantus Wexionensis. Den är visserligen reduktiv i förhållande till DH, men liksom LP är det i förhållande till medeltida praxis, ligger detta i reformationskon-

solideringens natur. Ovan har visats att den kyrkosångstradition som LCW representerar vad gäller kyrialet överensstämmer med DH. Som terminus antequem torde sålunda året 1623 gälla. Efter detta år gjordes ju inget behov av handskrivna sångböcker, då det föreskrivna sångmaterialet förelåg i tryck. Det är knappast fruktbart att pressa dateringsfrågan ytterligare. DH ger intryck av att ha kommit till inte över en natt utan just under en längre tid och av flera händer.

Till frågan om kopister kan följande sägas: Så mycket är klart, att avsnittet 88r–96v skiljer sig från resten av volymen, både vad gäller notskriften och textunderlaggets piktur samt bådas innehåll. När det gäller utsmyckningen av notskriften fortsätter detta avsnitts karaktär även på de följande sidorna. Det rör sig om en karaktär som torde höra det ingående 1600-talet till. Avsnitten 1v–24r, 29r–32r, 34v, 35r, 37v, 41r, 101r och v uppvisar en karaktär som för tankarna till 1500-talet. Resten av volymen har en piktur i textunderlägget som skulle kunna rubriceras driven och snygg antiqua.

Med största sannolikhet har de ägare som skrivit sina namn i DH också varit dess kopister. Personerna bakom namnen Michael Jonae, Ambernus Johannis och Petrus Johannis får anses tillräckligt presenterade av Kroon, som ovan visats i avsnittet om forskningsläget. På något sätt måste de haft samröre med Dannäs socken, antingen som boende där – och kanske en tid också Kyrkotjänare där, eller som djäknar på sockengång; som sådana har de för sitt uppehälle i stiftsstaden under utbildningstiden inte varit främmande för att sälja den sångbok de med måhända stor möda nedtecknat i lärosalen under skolmästarens stränga färla. Denna stiftsstad torde med all sannolikhet ha varit Växjö, änskönt Dannäs under vissa avsnitt av den oroliga reformationstiden och före densamma hörde till Linköpings stift. Traderandet av sångboken kan emellertid ha varit mindre dramatiskt. Kanske var Michael Jonae en äldre kamrat vid gymnasiet till Ambernus, som med tacksamhet fick gå in i

²⁵ KO 90.

²⁶ Adell 96.

och fortsätta en föregående discipels arbete. Alla närmare detaljer kring detta stannar vid blotta gissningar.

8. Ett exempel

Det har tidigare sagts att Påsk- och Pingstoffericierna liksom Ordinaria missae i DH finns utförligt undersökta som delar av ett större sammanhang av äldre forskare. DH har emellertid mer

att bjuda på än de redan utforskade delarna. För att läsaren här skall få en uppfattning av innehållet skall här slutligen ges ett exempel (se bilaga för originalet). Detta exempel framvisar tydligt DH:s karaktär av antifonale. För att en tidebön skulle kunna genomföras krävdes emellertid fler böcker: *Calendarium*, *Ordinarium*, *Hymnarium*, *Psalterium*, *Lectionarium* och *Collectarium*. Liksom andra liturgiska böcker från denna tid följer inte heller DH översättningen i *Vulgata* slaviskt.

FJÄRDE SÖNDAGEN I FASTAN

Första vesper	Hymn	Audi Benig ²⁷
	Versikel	Ang ²⁸
	Antifon till magnificat	Nemo te condemnavit mulier nemo domine nec ego te condemnabo iam amplius noli peccare ²⁹
Matutin	Invitorium	Populus domini & oves pascue eius. Venite adoremus deum. ³⁰
	Psalmodiantifon	Advenerunt nob: ³¹
	Responsoria:	
	I Responsum	Locutus est dominus ad Moisen ³² dicens descende in aegyptum et dic pharaoni ut dimittat populum meum.
	Repetitio	Induratum est cor pharaonis non vult dimittere populum meum nisi in manu forti. ³³
	Versus	Videns vidi afflictionem populi mei qui est in aegypto & gemitum eius audivi & descendi liberari eum. ^{34 35} Induratum

²⁷ I BrLi på 1:a och 2:a vesper 3 S. i Fastan, på 1:a vesper 4 S. i Fastan; i DH ej plene scriptum.

²⁸ BrLi II 2, 322.

²⁹ Cf. Jh 8, 10–11.

³⁰ Psalt. 94,6.7.

³¹ I BrLi till 1:a nocturnens psalmodi på Fastlagsöndagen t. o. m. 4 S. i Fastan samt vid ters på Fastlagsöndagen; i DH ej plene scriptum. Laurentius Petri

anvisar 3:e nocturnen (i Uppsalabreviarier), här översensstämmer DH med 1:a nocturnen i BrLi och dess tre läsningar hämtade från biskop Johannis homilia över Ex. 17,8–16.

³² BrLi stavar moysen.

³³ Cf. Ex. 4,19.22.23. 7,13. 4,21. (3,19).

³⁴ BrLi skriver eos.

³⁵ Cf. Ex. 3,7.8.

II Responsum		Stetit Moyses coram pharaone & dixit haec dicit dominus.
Repetitio		Dimitte populum meum ut sacrificet mihi in deserto. ³⁶
Versus		Dominus deus hebreorum misit me ad te ut dicam tibi-bi ³⁷ Dimitte
III Responsum		Cantemus domino, gloriose enim honorificatus est equum & ascensorem proiecit in mare.
Repetitio		Adiutor et protector factus est mihi dominus in salutem. ³⁸
Versus		Currus pharaonis et exercitum eius proiecit in mare ³⁹ Adiutor
Laudes	Antifon till benedictus	Abiit Jesus trans mare Galilaeae & sequebatur eum multitudo magna quia videbant signa quae faciebat erat autem proxima pascha dies festiis Iudeorum. ⁴⁰
Andra vesper	Antifon till magnificat	Illi ergo homines cum signum vidisset quod factum fuerat glorificabant deum & dicebant quia hic est salvator mundi ⁴¹

Exemplet visar, att DH:s förhållande till LP och än närmre till BrLi är så komplicerat, att en egen tradition får anses ligga bakom. Börjar vi skönja ett Breviarium Wexionensis som vid gymnasieskolan genomgår samma förändringar som sin like i Uppsala?

³⁶ Cf. Ex. 5,1.

³⁷ Cf. Ex. 5,3.

³⁸ Cf. Ex. 15,1.2.

³⁹ Cf. Ex. 15,4.

⁴⁰ Cf. Jh 6,1.2.4. Denna antifon återfinns inte i BrLi.

⁴¹ Cf. Jh 6,14. BrLi har en annan variant: Illi ergo homines cum vidisset quod fecerat signum dicebat quia hic est vere propheta qui venturus est in mundum.

9. Avslutning

Det dokument som ovan behandlats under benämningen Dannäshandskriften torde ha ett postquem 1574–78 och ett antequem 1615–1623. Det har tillkommit i flera etapper och av flera kopister, prästmän med någon form av anknytning till Dannäs socken. Dokumentet står som representant för utvecklingen från Een liten Songbook (1553) till Liber Cantus Wexionensis (1623). Även som genre hör den definitivt till Libri Cantus i något så när rik omfattning. Den låter oss ana påverkan på kyrkolivet, även i landsbygden, under det oroliga reformationstidevarvet präglad av mässa på svenska och tidegård på latin och antagligen blandspråkiga former av bådadera, allt i rik och växlande gregoriansk

Benedictus Et tollens quaedam mulier vocem de terra
 dixit: Beatus ventus qui te portavit & ubera que sicut
 isti autem Iesus dixit ei quoniam beati qui arborunt
 verbum dei et custodierunt illud. Mag. Ludi Benig: Ver: he
 Nemo te condemnavit mulier nemo domine nris
 ego te condemnavo iam amplius non perasce. Magnific
 Ad Magnificat
 tinas III
 mitatozi
 im.
 Veniens dominus et omnes passus e
 ins Venite adoremus deum. Venite.

Bilaga 1. DH 47v – 48r med officiet för 4 S i Fastan.

SUPER
PSALM.
AD VENE
RUNT IUD.

Sorsitis est dominus ad Moysen dicens
 descende in aegyptum et dic pharaoni et di-
 mittat populum meum. Induratum est cor phara-
 nis non vult dimittere populum meum nisi in ma-
 ni forti **S**idens vidi afflictionem populi
 mei qui est in aegypto & geminum eius aegyptum & des-
 cendi hinc exire enim Induratum. **S**telet Mo-
 ses coram pharaone & dicit haec dicit

sit dominus **D**imittite populum meum ut sa-
 rasriet mihi in deserto **D**ominus deus
 habraorum misit me ad te ut dican tibi
Dimittite antemus domino, gloriose
 enim honorificatus est eum & asenso,
 sem proser in mare **D**ictos & protector
 factus est mihi dominus in salu dem
Dignus glazonis & ueritum eius prore,

Bilaga 2. DH 48v–49r med fortsättningen och slutet av officiet för 4 S i Fastan.

rit in mare. *Edentor.* *Sicut Budes autiph.*
et Magi. Mit.

Et *Jesus trans mare Galilee & sequebatur e.*

ius multitudo magna quia videbant signa que faci-

ebat ead aut prima pascha die festis iudeo.

rum. Brestis *Et* *ergo hinc cum signa viderent quod*

factum fuerat glorificabant deum & dicebant quia hic

est saluator mundi. Magt. *Dominica 5a Quadage-*
simae ad Oct. Trid. 7
Enm. C. 11. Respon. signit.

icium debe aut me vici mendaces

form. Den förste evangeliske ärkebiskopens intentioner vad gäller tidegården följs även i en avlägsen landsända i struktur, men i enskilda detaljer hålls fast vid medeltida tradition som bärs vidare av stiftets domkyrka och verksamheten i och kring henne. Från den dalande medeltidens synpunkt ter sig mönstret klart; mot det gamla bryter sig det nya — i mässans försvenskade ordinarie, i de reformatoriska sångerna som skall ersätta mässans gamla propriepartier, men också fylla en ny och viktig funktion — en del av församlingens katekesundervisning. Men det är inte bara delar av gammalt antifonale och nytt graduale som möter. Ur manualet träder Cantus funebres fram, kanske ett tidstecken då en epok går i graven.

Jan Svensson

Källor och litteratur med förekommande förkortningar

- Adell, A. Gregorianik I, Lund 1963
 —, utg., Musikhandskrifter från Högs och Bjuråkers kyrkor, Laurentius Petri sällskapets urkundsserie I 1941 (Hg, Bj)
 Briquet, Ch.-M. Les Filigranes, Amsterdam 1968
 Dannäs kyrkoarkiv. Litterae C, L, N och P
 Edwall, P. utg., Liber Cantus Upsaliensis, Laurentius Petri sällskapets urkundsserie II 1943 (LCU)
 —, utg., Liber Cantus Wexionensis, Laurentius Petri sällskapets urkundsserie III 1943 (LCW)
 —, Tidegården i den svenska kyrkan under 1500- och 1600-talen, ej tryckt lic. avh. Uppsala 1959
 Fransén, N., utg., Sveriges första evangeliska gudstjänstordning; Liturgia Suecana II, Sthlm 1927 (LP)
 Kjöllström, S. Den svenska kyrkoordningen 1571, Lund 1971 (KO)
 Kroon, S. Ordinarium missae, Lund 1953
 Malmgren, A., utg., Fyra svenska reformationsskrifter tryckta i Stockholm år 1562 I, Malmö 1965
 Peters, K., utg., Breviarium Lincopense, Laurentius Petri sällskapets urkundsserie V 1950 — 58 (BrLi)
 Schmid, T., utg., Graduale Arosiense, Laurentius Petri sällskapets urkundsserie VII 1959 — 65 (GrAr)
 Serenius, S., utg., Messan på Swensko 1557, Laurentius Petri sällskapets urkundsserie X 1969
 Then Svenska Psalmboken, Stockholm 1697
 Virdestam, G. Stenbrohult i forntid och nutid 3, Växjö 1924
 —, Växjö stifts herdaminne V, Växjö 1931 (VHM)
 —, Växjö stifts herdaminne VI, Växjö 1932 (VHM)